

هنر مه‌رسازی در دوره ساسانی

مریم رضایی

چکیده

از جمله آثاری که سهم بارزی درشناسایی فرهنگ و تمدن در بسیاری از مسائل گوناگون ادوار کهن داشته و تحقیق بر روی آنها جوابگوی مجهولات بی شماری است، آثار کنده کاری و مهرها می‌باشند. نقش مهر در دوره‌های مختلف متفاوت بوده و این نقش‌ها نشانه پیشرفت جوامع مختلف است. مهرها با توجه به جایگاه مذهبی، سیاسی و اعتقادی که در جوامع مختلف داشته‌اند شناخت آنها مجهولات فراوانی را می‌تواند پاسخگو باشد. دوره ساسانی از جمله دورانی است که به ساخت و کاربرد مهر توجه گردیده، در این پژوهش سعی بر آن است که با بررسی فن شناسی هنری مهر در دوره ساسانی به شناخت اعتقادات، باورها، وضعیت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آن دوران از طریق نقوش نمادین دست یابیم. با توجه به تنوع فرم جنس و نقش بر روی مهرها به نظر می‌رسد که مهر در بین تمام طبقات اجتماع ساسانی در زمینه‌های مختلف از جمله نشانه مالکیت، جنبه دعایی و تعویذ، شخصی، اداری و تجاری مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

واژگان کلیدی: دوره ساسانی، هنر، مه‌رسازی، کاربری

مقدمه

مهر وسیله ای است با نقش، علامت یا نوشته‌ای برجسته یا کنده‌کاری شده به صورت معکوس از جنس فلز که بر رای یا سنگ تایید امضا، اعتبار بخشیدن به اسناد و مدارک خویش، آن‌را به مرکب آغشته کرده و با فشار دست بر روی کاغذ یا چیز دیگر مانند آن، نوشته یا نشان را به آن منتقل می‌کنند. استفاده از مهرها در جوامع باستانی علاوه بر اثبات تملک شخص، به مفهوم امضای صاحب کالا نیز به شمار می‌آمده است.

گل مهرها یا بستر و زمینه گلی اثرهای برگرفته از مهرها از دوران پیش از تاریخ تا سده‌های نخست دوران اسلامی همواره از اسناد بسیار مهم باستان‌شناختی محسوب می‌شوند و با اینکه ماهیتی تخریب‌پذیر دارند ولی به آن مقدار که باقی مانده‌اند سهم خود را در بازشناسی زندگی مادی و معنوی ادواری که به آن متعلق اند، ادا کرده اند. از ادواری که بحث گل مهرها را دارای جایگاه ویژه‌ای می‌کند دوران ساسانی است. حجم قابل ملاحظه و اهمیت تاریخی، سیاسی، اقتصادی، باستان‌شناختی، زبان‌شناسی و به ویژه مهرها و حکاکی روی احجار در دوران ساسانی باعث شکل‌گیری مجموعه‌های مهم موزه‌ای و ظهور گروهی از محققانی شده است که به طور خاص و تخصصی در مورد جنبه‌های گوناگون مهرهای ساسانی، و متعاقباً اثر آن‌را بر روی گل جهت مهر و موم کردن اسناد و کالا مطالعه و پژوهش می‌کنند (گوبل، ۱۳۸۴).

در این دوره تنوع در نقش مهرها و همچنین شکل مهرها بسیار مشاهده می‌شود. اکثر مهرهای این دوره بر روی سنگ‌های نیمه قیمتی خصوصاً عقیق حکاکی شده اند. از نظر هنری انواع نقوش مختلف در مهرهای این دوره مشاهده می‌شود و پیداست که حکاکان آن زمان در تراشیدن سنگ‌ها و فراهم آوردن نقش‌ها و خطوط مختلف به زبان پهلوی و گاهی هم به زبان‌های دیگر بسیار زبردست بوده‌اند. در خصوص شناخت مهرهای ساسانی در این نوشتار سعی شده است با توجه به مطالعه‌ی مهرهای منسوب به این دوره این مهرها از نظر فن‌شناسی و بالاخص هنری مورد مطالعه و بررسی قرار گیرند.

پیشینه پژوهش

باید گفت تا به حال درباره مهرهای ساسانی مطالعات و بررسی‌های متعددی صورت گرفته است و ایران‌شناسانی متخصص در زمینه مهر و مهرشناسی همچون فیلیپ ژینو، ریکایزنلن، رابرت گوبل، ریچارد فرای، بیوار، برونر و هارپر در زمینه مهرهای ساسانی مطالعات و پژوهش‌های بسیاری انجام داده که بصورت کتاب‌ها و مقالات ارزشمندی عرضه شده است. همچنین در خصوص چندین مجموعه‌ی شاخص از مهرهای این دوره کتاب‌هایی چاپ شده است از آن جمله می‌توان به کتاب مهرهای ساسانی قصر ابونصر و همچنین مهرها و گل مهرهای بدست آمده از تخت سلیمان (گوبل، ۱۳۸۴) می‌توان اشاره نمود. همچنین مقالات متعددی با موضوعات مختلف در مورد مهرهای ساسانی نوشته شده که در این بخش تعدادی از مقالات فارسی اشاره می‌گردد، بررسی مهرهای ساسانی موزه‌ی آذربایجان تبریز (هوشیار و اسلامی، ۱۳۸۸) نمادهای اساطیری تیشتر و ورث‌رغنه بر روی مهرهای دوره ساسانی (حاتم و دانا سرشت، ۱۳۹۱) مهرها و اثر مهرهای تخت سلیمان - آتشکده آذرگشنسپ (تمری، ۱۳۹۰) و بسیاری مقالات فارسی و لاتین دیگر که در خصوص موضوعات مختلف مهرهای ساسانی نگارش یافته است را می‌توان نام برد.

روش

روش تحقیق حاضر بصورت توصیفی تحلیلی و در بخش مطالعات کتاب‌خانه‌ی انجام گرفته است. جهت شناخت مهرهای ساسانی و کاربری آنها در این نوشتار سعی بر آن شده کارهایی که در خصوص مهرهای ساسانی صورت گرفته مطالعه و بر این اساس کاربری این مهرها در این دوره‌ی خاص مشخص گردد و همچنین از منظر فن‌شناسی و هنری نیز بر اساس منابع کتاب‌خانه‌ای این مهرها مورد بررسی قرار می‌گیرند.

مهرهای ساسانی

گل مهرهای ساسانی معمولاً لقمه‌هایی از گل هستند در ابعاد مختلف که در جریان مهر کردن اسناد و کالاها شکل می‌گیرند و هنگامی که هنوز خیس و نرم هستند تعدادی مهر در ترکیبات مناسبی و حقوقی معین و در ابعاد و اندازه های گوناگون بر آنها زده می‌شد. قطعات مزبور اگر خام می‌ماندند به زودی تخریب شده و از بین می‌رفتند ولی در صورت پخته شدن شرایط حفاظتی خوبی بر آنها حاکم می‌شد (گوبل، ۱۳۸۴). کاربرد مهر، با پیشرفت دیوان سالاری ساسانی گسترش یافته و هرچه بیشتر شکل و نظم پذیرفته است. آنچه از قصر ابونصر و تخت سلیمان یافت شده نشان دهنده حضور فراگیر مهرها در وظایف حقوقی و بازرگانی در میان طبقات بالا و متوسط جامعه بوده است.

طی مطالعاتی که بر روی مهرهای یافته شده انجام شده است، کاربری‌های متنوعی از مهرها ارائه شده که برخی با توجه به کتیبه‌های موجود بر روی مهرها یا بدست آمدن نمود مادی کاربرد آن در محوطه های باستانی نسبتاً قابل دفاع می‌باشند، اما برخی تنها مبتنی بر حدس و گمان بوده و مدارکی دال بر صحت آنها موجود نیست.

کاربری‌های مطرح شده برای مهرها گسترده بود و شامل نشانه مالکیت، گواه قانونی بودن فعالیت های تجاری، محافظت از کالاها و بارهای تجاری یا طلسم و تعویذ است. از سوی دیگر کاربری‌هایی همچون چاپ بر روی پارچه یا خالکوبی بدن نیز مطرح شده که فاقد نمود در موارد فرهنگی بدست آمده از محوطه های باستانی مختلف می‌باشند. علاوه بر کاربری‌های مطرح شده عملکردهایی همچون ممهور نمودن «مدارک نوشتاری، پرداخت قیوض یا رسید کالاها، اوامر مکتوب، متون قانونی، قرض، هدیه، استخدام و مدارک حقوقی» (پیتمن، ۱۹۷۸)، نیز برای مهرها ذکر شده است.

مهرها به علت دربرداشتن بن مایه های اعتقادی و تصویری مردمان بر سکه ها برتری دارند، زیرا سکه ها، سندی تبلیغی از شاهند و ارزش نمادین آنها به سود جنبه های تزئینی محدود گشته است. اما مهرها حاوی تصورات و خواسته های شخصی مردمان است و نمایش تصورات و باورهایشان محدودیتی ندارد و صاحبان آنها خود را در کاربرد نقشهای مختلف انسان، جانوران، گیاهان و حتی نماد مقدسان آنها می‌دیدند. از این روست که در مهرها به همین دلیل آزادی در گزینش نقش‌ها و مطالب روی آنها، بیشتر از سایر آثار هنری عصر ساسانی، نمادهای مختلف را نمایش می‌دهند (برونر، ۱۹۷۸).

از طریق بررسی مهرها و اثر مهرهای دوره ساسانی و منابع کتابخانه ای معلوم می‌شود که حداقل دو نوع مهر در دوره ساسانی رواج یافته است: مهرهای رسمی و مهرهای شخصی.

روی مهرهای دوره ساسانی می‌توان نقوش متعددی چون تصاویری از حیوانات، پرندگان، چهره افراد، متونی شامل اسم افراد یا دعای خیر و نیز اندیشه نگارها را مورد بررسی قرار داد.

عمده ترین منابع ما در مورد مهرهای ساسانی از دو سایت کاخ ابونصر در نزدیکی شیراز و تخت سلیمان بدست آمده است که اولی توسط فرای و دومی توسط گوبل مورد بررسی قرار گرفته و انتشار یافته‌اند.

می‌توان به صورت فهرست وار به مناطقی چون شهر ارمنی دوین، تقلیس گرجستان، محوطه ساسانی - کوشانی چقلق تپه، مدائن، شهر بیشاپور، محوطه ساسانی بندیان و بسیاری از محوطه‌های دیگر اشاره کرد که در آنها به مهرها یا اثر مهرهای ساسانی برخورد شده است که متأسفانه یا گزارشی از آنها در دست نیست یا بصورت محدودی به آنها اشاره شده که می‌توان امید داشت در آینده چاپ این گزارش‌ها به روشن شدن ابهامات موجود کمک کند (گوبل، ۱۳۸۴).

تعداد زیادی از مجموعه داران خصوصی که به مقوله مهر علاقه داشتند مجموعه های خارق‌العاده ای از مهرهای ساسانی را گردآوری کردند و از میان آنها تنها مجموعه دوکلرک منتشر شد. تنها در دهه ۱۹۶۰ بود که اشتیاق فراوانی به مهرها و نیز تمدن

1. pittman

2. Brunner

ساسانی مشاهده شد و انتشار مجموعه های خصوصی آغاز شد. محسن فروغی جزء اولین افرادی بود که مجموعه مهرهای ساسانی خود را در دسترس مهرشناسان قرار داد و نیز ریچارد فرای تعداد زیادی از این مهرها را در سال ۱۹۶۸ منتشر کرد. او همچنین بسیاری از مهرهای مجموعه فروغی را در نشریه (آثار و مجموعه نوشته های ایران) به شکل تصاویر نسبتاً بزرگی که همراه با توصیف کوتاه و روشنی بوده منتشر ساخت اما درباره خواندن کتیبه ها (نوشته های روی مهرها) هیچ کوششی به عمل نیاورد. چند سال بعد ترجمه این کتیبه ها توسط فیلیپ ژینیو ارائه شد. این علاقه علمی به مجموعه های شخصی ارزشمند، دیگر مجموعه داران ایرانی همچون نیری، پیروزان، عزیز بیگلو و مشیری را برانگیخت تا مطالعه و انتشار مهرهای شان را پیشنهاد دهند اما متأسفانه تعداد اندکی از مجموعه داران غیرایرانی به این کار تمایل نشان دادند. در نهایت احمد سعیدی با در دسترس قرار دادن مجموعه مهرهای ساسانی شخصی خود برای مطالعه به صف مجموعه داران ایرانی پیوست و به درک بیشتر از گذشته ایران کمک های فراوانی نمود (گیسلن، ۲۰۰۷).

نقش مهر در اقتصاد دوران ساسانی

چنان که پیشتر نیز اشاره شد، برخی فرضیات مبنی بر کار برد مهرها در امور تجاری و بازرگانی می باشند. به همین دلیل به نظر ضروری می رسد که به اختصار در زمینه وضعیت اقتصاد، همچنین طبقات اقتصادی - اجتماعی جامعه ساسانی که در امر تجارت فعالیت می نمودند اطلاعاتی ارائه گردد.

اقتصاد در دوران ساسانی براساس فعالیت های مختلفی واقع شده، تحت تاثیر عوامل آب و هوایی، محیطی و دخالت عوامل انسانی قرار داشت. تولیدات اقتصادی بیشتر تحت اختیار سازمان های خصوصی و غیردولتی قرار داشته دولت ساسانی بطور غیرمستقیم بر آنها نظارت می نمودند (گیسلن، ۲۰۰۷).

مهمترین فعالیت اقتصادی زمان ساسانیان کشاورزی بوده و بیشترین میزان مالیات نیز از تولیدات کشاورزی بدست می آمد. اقتصاد کشاورزی دوران ساسانی شامل دو بخش می گردید: یک بخش مناطقی بودند که به صورت غیرمستقیم و با واسطه بر آنها نظارت می نمود (التهایم و استیل، ۱۳۸۲).

با وجود اصلاحات و تغییراتی که در زمان خسرو انوشیروان در سیستم مالیاتی بوجود آمد، تا پایان حکومت ساسانیان مالیات های اخذ شده از کشاورزان و زمین داران که هم به صورت نقدی و هم جنسی بوده بخش اعظم درآمد دولت را تامین می نمود.

منابع اقتصادی دیگر دولت شامل فروش اسیرانی بود که طی جنگ ها به دست سپاه ایران گرفتار می شدند و خراج هایی که پس از پیروزی در جنگ، شکست خورده باید به صورت سالیانه به دولت ایران پرداخت می نمود (همان: ۳۶). صنعت و فعالیت صنعتگران که به نظر می رسد «صنای سازمان یافته بودند» (شییمان، ۱۳۸۳) نیز از جمله فعالیتهای اقتصادی مورد توجه در دوران ساسانی بود. انجام فعالیت های تجاری گسترده که با تسلط دولت ساسانی بر خلیج فارس بصورت فرمانطقه ای صورت می گرفت (رضا، ۱۳۴۹). از جمله فعالیت های مهم اقتصادی دیگر در این دوران بود. به دست آمدن گل مهرهای ساسانی در مانتای سربیلانکا، سکه های ساسانی در آفریقا (دریایی، ۱۳۸۳ و فی، ۱۹۹۰) و همچنین چند مهر ساسانی در چین نشانگر فعالیت های تجاری گسترده ایرانیان در این دوران است. وجود بنادر گوناگون که هم صادرات و هم واردات از طریق آنها صورت می گرفت و توقفگاه بارهای منطقه بین النهرین به آسیا و آفریقا و بالعکس بودند نیز گویای رونق تجارت در زمان ساسانیان است، با این حال چنین می نماید که ناوگان دولت ساسانی سیاست تسلط بر دریاها را فعالانه ادامه نداد، بلکه بیشتر بازرگانان ایرانی بودند که بدون حمایت جدی دولت بر امر تجارت دریایی سلطه داشتند (دریایی، ۱۳۸۳) در کنار سود سرشاری که از تجارت کالاها حاصل می شد مالیات ها و عوارضی

1. Gyselen

2. Feye

که دولت ساسانی از بارهای در حال جابجایی مناطق دیگر کسب می نمود نیز منبع درآمد مهمی برای دولت محسوب می شد (همان: ۱۰۱).

امور تجارت در زمان ساسانی توسط طبقات اجتماعی خاص و با نظارت نهادهای تجاری و اقتصادی آن زمان اداره و کنترل می گردید. فعالیت های تجاری «توسط شرکایی از افراد عادی یا جماعت دینی که سرمایه های خود را به اشتراک می گذاشتند و شرکتی را تشکیل می دادند انجام می شد» (همان: ۱۱۱).

ویژگی ها و کاربری های مهر در زمان ساسانی

شکل مهر

همان گونه که قبلاً نیز اشاره شد پس از سقوط شاهنشاهی هخامنشی و رواج هلنیسم در ایران استفاده از مهرهای استامپی در فعالیت های اداری و حکومتی گسترش یافته و کاربرد آن تا زمان ساسانیان و پس از آن نیز ادامه یافت. مهرهای بدست آمده از دوران ساسانی از نظر جنس، اندازه و نقش دارای تنوع گسترده ای می باشند. بنا به نظر برخی پژوهشگران دوره تاریخی، شکلی که بیش از همه برای ساخت مهرها بکار می رفت شکل نیم کره بود که در دوران پارتی مورد استفاده قرار می گرفت. (پرادا، ۱۳۸۶، شیپمان، ۱۳۸۳).

جنس مهر

جنس سنگ های بکار رفته جهت ساخت مهرها دارای تنوع چشمگیری می باشند. هنرمندان دوران ساسانی با استفاد از مته های آهنی، مسی یا الماسی (گورلیک و گورلیک، ۱۹۹۶)، خود به ایجاد نقوش بر روی سنگهای سخت یا نرم می پرداختند. سنگ های مورد استفاده بیشتر از جنس کریستال سنگی، عقیق (اعم از عقیق سلیمانی، مات، یمانی)، نارسنگ، سنگ باباغوری،^۳ یاقوت^۴ و یاقوت ارغوانی^۵ می باشند (گیرشمن، ۱۳۵۰).

نقش مهر

تصاویر موجود بر روی مهرهای ساسانی به صورت موضوعی طبقه بندی شده اند که شامل: تصویر انسان، بصورت مرد، زن، تصویر یک مرد و یک زن، صحنه آئینی با تصویر مرد. تصویر اسطوره ای یا قهرمانی: پوتو، لمشتو، گریلوس (خروس با سرانسان)، کیومرث به همراه یک سگ، صحنه شکار یا مبارزه بین انسان و حیوان، گرگ ماده با نوزاد انسان، مرد با اسب بالدار. تصویر حیوانات (چارپایان): گاو نر، اسب، پرنده سین، گوزن نر، فیل، قوچ، شیر، شیر در حال حمله به شکار، بزکوهی، خرس، سگ. تصویر حیوانات (پرندهگان): عقاب، عقاب در حال حمله به شکار، خروس، طاوس، قرقاول، اردک، درنا، کبوتر، کلاغ. تصویر حیوانات دیگر: ماهی، عقرب. تصویر حیوانات ترکیبی: ترکیب با اعضای جلویی، ترکیب با سه سر، ترکیب با چند سر. تصویر گیاهان: درخت، گل انار، رز، لاله، گل سه برگ.

1. Gwinneet & Gorelick
2. garnet
3. onyx
4. Ruby
5. amethyst
6. Putto

تصویر نمادین: دست انسان، ابزار، ماه و خورشید و ستاره (برونر، ۱۹۷۸) نقوش نشان (مونوگرام) یا نقوش معروف به حرف رمز، حروف اختصاری و نوشته های پهلوی ساسانی است که گاه در برگزیده دعای خیر، نام صاحب مهر و عنوان و منصب وی و نام های جغرافیایی بوده و ما را در جهت شناخت سازمان اداری آن زمان یاری می رساند (فری، ۱۹۷۳).

کاربری

بطور کلی مهرهای بدست آمده از دوره ساسانی به دو دسته مهرهای «شخصی» و «اداری یا رسمی» تقسیم می گردد. مهرهای شخصی خود به دو زیرمجموعه الف) مهرهای مربوط به افراد عادی جامعه، ب) مهرهای مربوط به اشخاصی که در نهادهای حکومتی و بخشهای اداری فعالیت می نمودند و مهر آنها دارای قدرت اجرایی بالایی در سطح جامعه بود، تقسیم می شود. مهرهای رسمی نیز مربوط به ادارات و سازمان های حکومتی بوده و معمولاً تنها دارای نوشته بوده، تصویری بر روی آنها نقش نمی-گردید (Ibid: 72).

مهرهای اداری بخش نسبتاً قابل توجهی از مهرهای ساسانی را به خود اختصاص داده و احتمالاً در اختیار مقامات غیرنظامی و روحانی بوده است (گوبل، ۱۳۸۴: ۲۳).

عمده ترین نظریاتی که در زمینه کاربری مهرهای ساسانی مطرح می گردد بیانگر استفاده از مهرها به عنوان امضا یا اثر صاحب مهر نسبت به شی مهر شده است. برخی از پژوهشگران نیز معتقدند مهرها به عنوان تعویذ و وسیله ای جهت دفع بلا یا از صاحب مهر یا شی مهر شده بکار می رفتند (اکرامن، ۱۹۷۷). همچنین برخی از مهرها علاوه بر کاربرد مهمور کردن، به عنوان زینت آلاتی همچون نگین انگشتر یا آویز استفاده می شدند.

بدست آمدن مهرهایی با کیفیت های متنوع در جنس، شکل و حکاکی، این فرضیه را مطرح می کند که مهرها در زمان ساسانی متعلق به گروه های اجتماعی خاصی نبوده و مردم با طبقات اجتماعی متفاوت از مهر استفاده می نمودند و دیوان سالاری گسترده ساسانیان نیز نمایانگر عدم محرومیت جنسیتی در استفاده از مهر و حضور فعال زنان در عرصه های اجتماعی است.

بحث و نتیجه گیری

مهرها یا بستر و زمینه گلی اثرهای برگرفته از دوران پیش از تاریخ تا سده های نخست دوران اسلامی همواره از اسناد بسیار مهم باستان شناختی محسوب می شوند که سهم خود را در بازشناسی زندگی مادی و معنوی ادواری که به آن متعلق اند ادا کرده اند. از جمله این ادوار، دوران پربار ساسانی است. مهر وسیله ای است با نقش، علامت یا نوشته ای برجسته یا کنده کاری شده که به صورت معکوس برای تایید امضا یا اعتبار بخشیدن به اسناد و مدارک روی آثار منتقل می کنند. پیش از اختراع خط در پیش از تاریخ انسان درصدد برآمد که وسیله ای بسازد تا از طریق آن مالکیت خویش را بر اشیای خود مشخص نماید. استفاده از مهرها در جوامع باستانی علاوه بر اثبات تملک شخص، به مفهوم امضای صاحب کالا نیز به شمار می رفت.

اولین نمونه مهرهای بدست آمده از منطقه خاور نزدیک مهرهای استامپی از جنس سفال بودند که به صورت نسبتاً بزرگ و دسته دار ساخته شده و نقوش هندسی بر روی آنها حک شده بود. بعضی از مهرها علاوه بر نشان دادن مالکیت فردی شخص برای انسان آن روزگار که دائماً با هرگونه مصائب و خطرات مختلف زمینی و آسمانی و درد و رنج مواجه بود به عنوان طلسمی محسوب می شد که مالک آنرا در پناه خود از شر ارواح پلید و اتفاقات بد نگه می داشت و بدین علت است که تصویر و نقوش خدایان و

1 Frye

2 Ackerman

ارباب انواع بر روی مهرها به وفور دیده می‌شود که بشر با به همراه داشتن آن به نوعی احساس آرامش و امنیت دست می‌یافت. گسترش مهرهای استامپی از هزاره چهارم پ.م آغاز شد و در این زمان بود که سنت‌های بومی مهرهای استامپی به اوج خود رسید. انواع دیگر مهرها به شکل لوله ای و استوانه ای شکل (سیلندری) هستند. از آنجایی که مهرهای مسطح دارای فضای کافی برای حکاکی نقوش نبودند، مهرهای استوانه ای به وجود آمد تا این نقص را برطرف کند یعنی با چرخاندن آن بر روی مواد مذکور نقوش روی مهرها ظاهر می‌شد. استفاده از مهرهای استوانه ای به عنوان مهرهای حکومتی تا پایان یافتن شاهنشاهی هخامنشی پایان یافته و از زمان پارتیان به بعد مجدداً مهرهای استامپی به عنوان مهرهای حکومتی جایگزین مهرهای استوانه ای شدند. پس از اختراع خط علاوه بر نقوش، نوشته‌ها و نام اشخاص بر روی مهرها اضافه شد.

مهرهای ساسانی معمولاً لقمه‌هایی از گل هستند در ابعاد مختلف که در جریان مهر کردن اسناد و کالاها شکل می‌گیرند. کاربرد مهر با پیشرفت دیوان سالاری ساسانی گسترش یافته و هرچه بیشتر شکل و نظم پذیرفته است. طی مطالعاتی که بر روی مهرها انجام شده کاربریهای متنوعی از مهرها ارائه شده که برخی با توجه به کتیبه‌های موجود بر روی مهرها یا بدست آمدن نمود مادی کاربرد آن در محوطه‌های باستانی نسبتاً قابل دفاع می‌باشند. کاربریهای مطرح شده برای مهرها گسترده بوده و شامل نشانه مالکیت، گواه قانونی بودن فعالیت‌های تجاری، محافظت از کالاها و بارهای تجاری یا طلسم و تعویذ است.

بطور کلی مهرهای بدست آمده از دوره ساسانی به دو دسته شخصی و اداری یا رسمی تقسیم می‌گردد که مهرهای شخصی خود به دو گروه مهرهای مربوط به افراد عادی جامعه و مهرهای مربوط به اشخاصی که در نهادهای حکومتی و بخشهای اداری فعالیت می‌نمودند و مهر آنها دارای قوت اجرایی بالایی در سطح جامعه بوده تقسیم می‌شود. مهرهای رسمی نیز مربوط به ادارات و سازمان‌های حکومتی بوده و معمولاً دارای نوشته و فاقد تصویر بودند.

عمده‌ترین نظریاتی که در زمینه کاربری مهرهای ساسانی مطرح می‌گردد بیانگر استفاده از مهرها به عنوان امضا یا اثر صاحب مهر بر روی متون یا کالاها و مالکیت صاحب مهر نسبت به شی‌مهر شده است. برخی از پژوهشگران نیز معتقدند مهرها به عنوان تعویذ و وسیله‌ای جهت دفع بلا یا از صاحب مهر یا شی‌مهر شده بکار می‌رفتند.

برخی فرضیات مبنی بر کاربرد مهرها در امور تجاری و بازرگانی می‌باشند. اقتصاد در دوران ساسانی براساس فعالیت‌های مختلفی واقع شده تحت تاثیر عوامل آب و هوایی محیطی و دخالت عوامل انسانی قرار داشت. مهمترین فعالیت اقتصادی در زمان ساسانیان کشاورزی بوده و بیشترین میزان مالیات نیز از تولیدات کشاورزی بدست می‌آمد. منابع اقتصادی دیگر دولت ساسانی شامل فروش اسیرانی بود که طی جنگ‌ها به دست سپاه ایران گرفتار می‌شدند. انجام فعالیت‌های تجاری گسترده که با تسلط دولت ساسانی برخلیج فارس بصورت فرمانطقه‌ای صورت می‌گرفت از جمله فعالیت‌های اقتصادی دیگر در این دوران بود. بدست آمدن گل مهرهای ساسانی در مانتای سریلانکا، سکه‌های ساسانی در آفریقا و همچنین چند مهر ساسانی در چین نشانگر فعالیت تجاری گسترده ایرانیان در این دوران است.

مهرها به علت در برداشتن بن‌مایه‌های اعتقادی و تصویری بر سکه‌ها برتری دارند، زیرا سکه‌ها سندی تبلیغی از شاهند و ارزش نمادین آنها به سود جنبه‌های تزئینی محدود گشته است. اما مهرها حاوی تصورات و خواسته‌های شخصی مردمان است.

جنس مهرهای ساسانی دارای تنوع چشمگیری است که هنرمند با استفاده از مته‌های آهنی، مسی و... به ایجاد نقش بر روی سنگ‌های سخت و یا نرم می‌پرداخت. سنگ‌های مورد استفاده بیشتر از جنس کریستال سنگی، انواع عقیق، یاقوت و... بودند. و همچنین دارای نقوش متنوعی چون تصاویر انسانی، حیوانات، پرندگان، موجودات اساطیری، متونی شامل نام افراد یا دعای خیر و شر و اندیشه نگارها بودند.

منابع

- آلتهایم روت، اشتیل، گویل روبرت، آلتهایم فرانتس (۱۳۹۳). تاریخ اقتصاد دولت ساسانی، ترجمه هوشنگ صادقی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
- ویلیکینسون چارلز، پرادا ایدت، دایسون رابرت. (۱۳۸۶). هنر ایران باستان (تمدن‌های پیش از اسلام)، ترجمه یوسف مجیدزاده، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- شیپ مان. کلاوس. (۱۳۸۳). تاریخ شاهنشاهی ساسانی، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، تهران، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پژوهشگاه زبان و گویش.
- رضا. عنایت الله. (۱۳۴۹). سخنی کوتاه پیرامون اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در روزگار ساسانیان، بررسی های تاریخی، سال پنجم شماره ۵، ص ۲۸-۱.
- دریایی. تورج. (۱۳۹۲). شاهنشاهی ساسانی، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران، نشر ققنوس
- گیرشمن. رومن. (۱۳۹۱). هنر ایران، ترجمه بهرام فره وشی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- گوبل، روبرت. (۱۳۸۶). گل مهرهای تخت سلیمان، ترجمه، فرامرز نجد سمیعی، انتشارات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- هوشیار، مهران و اسلامی، مولود. (۱۳۸۸). بررسی مهرهای ساسانی موزه ی آذربایجان تبریز، مجله هنرهای تجسمی نقش مایه، سال دوم، شماره چهارم، ص ۱۱-۴۱.
- حاتم، غلامعلی و داناسرشت، سمیرا. (۱۳۹۱). نمادهای اساطیری تیشتر و ورثرغنه بر روی مهرهای دوره ساسانی، مجله هنرهای تجسمی نقش مایه، دوره پنجم، شماره دوازدهم، صص ۲۶-۲۱.
- تمری، نازنین. (۱۳۹۰). مهرها و اثر مهرهای تخت سلیمان (اتشکده آذرگشنسب)، مجله مطالعات ایرانی، سال دهم، شماره بیستم، صص ۷۱-۹۲.
- Frye , R.N. (1973). Inscriptions And Monograms The Sealings, In : R.N. Frye (ed.), Sasanian Remains From Qasr – i Abu Nasr, Combridge, Mussachusetts : Harvard University Press , PP: 74-95.
- Frye , R. N.(1990) , " Commerce II-III. In The Parthian And Sasanian Periods " , Ackerman, Phyllis, 1977. " Sasanian Seals " , In: Arthur Upham Pope (ed.), A Survey Of Persian Art From Prehistoric Times TO The Present. Tehran : Soroush Press, PP: 784-815.
- Pittman . Holly.(1987). Ancient Art In Miniature, Newyork : Metropolitan Museum Of Art.
- Brunner . C.J.(1978). Sasanian Stamp Seals In The Metropolitan Museum Of Art . Newyork.
- Gyselen . Rika(2007). Sasanian Seale And Sealings In The A.Saedi Collection , Acta Iranica ,44 ,P:2-8.